

УДК 796.03.12

DOI <https://doi.org/10.24195/olympicus/2023-3.9>**Дразіна (Долгієр) Євдокія Володимирівна**

кандидатка наук з фізичного виховання та спорту, доцентка,
завідувачка кафедри теорії і методики фізичної культури та спортивних дисциплін
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського
ORCID ID: 0000-0002-2818-8274

Джуринський Петро Борисович

доктор педагогічних наук, професор,
директор
Навчально-науковий інститут фізичної культури, спорту та реабілітації
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського
ORCID ID: 0000-0003-3102-9124

Настаченко Дар'я Валеріївна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
ОПП «Середня освіта (фізична культура)»
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського
ORCID ID: 0009-0007-6958-6926

Ігнатенко Сузанна Олександрівна

доцентка кафедри теорії і методики фізичної культури та спортивних дисциплін
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського
ORCID ID: 0000-0003-0107-3458

ІСТОРИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СПОРТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто історико-ретроспективний аналіз за даними сучасних наукових досліджень стосовно становлення та розвитку спорту осіб з інвалідністю за роки незалежності України. В умовах сьогодення, внаслідок повномасштабної війни Росії проти України, відбувається значне зростання кількості осіб з інвалідністю, і проблема посилення уваги до цієї категорії громадян стає особливо актуальною. Мета роботи – аналіз, систематизація та узагальнення історичного досвіду розвитку спорту осіб з інвалідністю протягом років незалежності України. Для вирішення поставленої мети використовувались наступні методи дослідження: історико-педагогічні методи (історико-логічний, конкретно-історичний, ретроспективний) і методи теоретичного аналізу науково-методичної літератури: пошуково-бібліографічний, хронологічний, реконструкції, аперцепції, аспектний, системно-функціональний і концептуальний.

Аналіз літературних джерел та документальних матеріалів показав, що наукові дослідження проводяться в різних аспектах спортивного руху інвалідів, що значно розширює можливість для реалізації ідеї всебічного розвитку осіб з інвалідністю, становлення цього виду спортивної діяльності пріоритетним напрямком розвитку українського суспільства протягом років незалежності. За допомогою визначення співвідношення кількості учасників змагань серед спортсменів з інвалідністю, динаміки результативності змагальної діяльності спортсменів, факторів впливу на неї за роки незалежності України обґрунтовано відокремлення трьох етапів (1991–2000 рр., 2001–2013 рр. та 2014–2023 рр.) розвитку дефлімпійського та паралімпійського спорту, які були обумовлені як політичними, так і соціальними чинниками. Проаналізовано та здійснено систематизацію та узагальнення історичного досвіду розвитку спорту осіб з інвалідністю протягом років незалежності України. Було визначено поступове покращення тренувальних і змагальних умов спортсменів з інвалідністю, включаючи збільшення кількості доступних видів спорту та підтримку з боку держави. Також виявлено чинники, що заважають розвитку спорту осіб з інвалідністю, такі як недостатня

фінансова підтримка та відсутність спеціальних баз тренування. Проведене дослідження показало, що програми та ініціативи, спрямовані на розвиток фізичної культури та спорту для осіб із вадами фізичного та розумового розвитку, стабільні результати спортсменів свідчать про успішний вектор розвитку спорту осіб з інвалідністю в Україні.

Ключові слова: *особи з інвалідністю, спорт, інваспорт, паралімпійські ігри, дефлімпійські ігри.*

Вступ. Формування власних політичних, соціально-економічних, культурних і гуманістичних умов щодо захисту прав та інтересів осіб з інвалідністю є пріоритетним напрямком розвитку українського суспільства протягом років незалежності. Із 1992 року, зі створенням Національного комітету спорту інвалідів, спортсмени з інвалідністю отримали можливість займатися фізичною культурою та спортом, а також представляти Україну на міжнародних спортивних змаганнях. Згідно з низкою постанов Кабінету Міністрів України та Указів Президента України (постанови Кабінету Міністрів України «Про Комплексну програму розв'язання проблем інвалідності» (1992), «Про затвердження Державної типової програми реабілітації осіб з інвалідністю» (2006), «Про заохочення спортсменів з інвалідністю та їх тренерів» (2008), «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фізкультурно-спортивної реабілітації та спорту осіб з інвалідністю» (2011), «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року»; Укази Президента України «Про розвиток та підтримку паралімпійського руху в Україні» (2001), «Про заходи щодо фізкультурно-спортивної реабілітації осіб з інвалідністю та підтримки паралімпійського і дефлімпійського руху в Україні» (2006), «Про державні стипендії чемпіонам і призерам Олімпійських, Паралімпійських та Дефлімпійських ігор» (2011), «Про стипендії Президента України для дітей з інвалідністю, які мають високі досягнення у всеукраїнських спортивних змаганнях, та їх тренерів» (2019)), ратифікацією Україною міжнародних правових угод (Конвенція про права дитини (1991), Конвенція про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів (2003), Європейська соціальна хартія (2006), Конвенція про права осіб з інвалідністю (2009)) та формуванням відповідної правової бази відбувається прогрес у законодавчій політиці, що сприяє новим перспективам у створенні рівних можливостей реалізації індивідуальних здібностей та задоволення особистих потреб усіх громадян, зокрема осіб з інвалідністю, а саме за допомогою засобів фізичної культури та спорту, які є ефективними та доступними шляхами інтеграції в суспільство даного контингенту.

Питання з історії розвитку спортивного руху осіб з інвалідністю в Україні розглядали в роботах як вітчизняні, так і зарубіжні автори: Л. П. Ярославська (2014), С. В. Овчаренко, Я. В. Малойван, В. В. Грюкова, О. А. Алфьоров (2018), Н. О. Терентьєва (2019), Legg D., Steadward R. (2011); Gold J. R., Gold M. M. (2007); Oliver M., Barnes C. (2012); Silver J. R. (2018). Актуальні наукові дослідження проводяться в різних аспектах, що значно розширює можливість для реалізації ідеї всебічного розвитку осіб з інвалідністю. Дослідження відомих науковців висвітлюють значимі етапи розвитку спорту осіб із вадами у фізичному та розумовому розвитку (Ю. А. Бріскін (2006), О. М. Вацеба (1999), Т. М. Осадченко (2023), О. В. Римар (2002), організаційні засади та досягнення вітчизняних спортсменів пара- і дефлімпійців (Б. Г. Кулинич (2019), І. А. Лисенко (2009), В. В. Ляшенко (2015)).

Сьогодні внаслідок повномасштабної війни Росії проти України відбувається значне зростання кількості осіб з інвалідністю, і проблема посилення уваги до цієї категорії громадян стає особливо актуальною. Проте, спостерігається відсутність комплексного теоретичного та практичного обґрунтування проблем історичних, організаційних, педагогічних аспектів фізкультурно-спортивної роботи з особами з інвалідністю, їх недостатня вивченість, не виявлено робіт, що вміщують дослідження олімпійського руху інвалідів як комплексного явища, практично відсутні узагальнювальні інформаційні джерела щодо спорту інвалідів як складової міжнародного олімпійського руху. Дослідження в цьому напрямку призведе до подальшого вдосконалення спортивної діяльності осіб з інвалідністю, що позитивно позначиться на рівні розвитку суспільства в цілому. Отже, соціальна значущість вирішення зазначених проблем обумовила вибір теми дослідження та визначила мету роботи.

Мета роботи – аналіз, систематизація та узагальнення історичного досвіду розвитку спорту осіб з інвалідністю протягом років незалежності України.

Методи дослідження. Для вирішення поставленої мети використовувались історико-педагогічні методи (історико-логічний, конкретно-історичний, ретроспективний) і методи теоретичного аналізу науково-методичної літератури: пошуково-бібліографічний, хронологічний, реконструкції, аперцепції, аспектичний, системно-функціональний і концептуальний.

Результати дослідження. Аналіз літературних джерел стосовно історичного розвитку незалежності Української держави показав численні зміни щодо розуміння явища інвалідності, яке пов'язане з рівнем соціального, культурного, освітнього, політичного, економічного розвитку суспільства, чинниками, що впливають на стан здоров'я людини, історичними подіями, які сприяли формуванню теоретико-методичних, наукових підходів, різних рівнів соціальної політики стосовно дітей, молоді та осіб з інвалідністю в нашій державі, завдяки чому спостерігається поліпшення в ефективності заходів, спрямованих на зменшення негативних наслідків стану «інвалідності», створення умов для успішної інтеграції осіб з інвалідністю в українське суспільство.

Аналіз поняття «інвалідність» показав, що вона розглядається як інтерактивна модель, яка передбачає комплекс умов, пов'язаних із динамічною взаємодією особистісних чинників особи з чинниками навколишнього середовища та станом здоров'я людини [8, с. 1], тому в розробці системи підготовки спортсменів із інвалідністю автори вважають необхідністю врахування нозологічних та функціональних особливостей, зважаючи на специфічні вимоги в підготовці спортсменів із різних видів спорту [3, с. 94; 4, с. 65].

Найпоширенішим підходом у побудові спортивної підготовки спортсменів із інвалідністю є традиційний, який передбачає застосування теоретичних і методичних принципів загальної теорії підготовки здорових спортсменів. Періодизація багаторічної підготовки в спорті осіб з інвалідністю ґрунтується на фундаментальних дослідженнях Ю. А. Бріскіна [1], А. В. Передерій [3], М. С. Розторгуй [4] та ін. [2].

У 1989 році в Україні здійснено перші кроки у формуванні спортивного руху осіб з інвалідністю – саме тоді з'явилися перші спеціальні оздоровчі та фізкультурно-спортивні клуби, у тому числі створена асоціація фізичної культури та спорту осіб з інвалідністю «Оптиміст» у місті Дніпрі. У Львові батьки, опікуни та волонтери започаткували Товариство захисту дітей з різними видами порушень «Надія», на базі якого за допомогою волонтерів із Канади в подальшому було створено навчально-реабілітаційний центр «Джерело». У 2008 році на базі центру «Джерело» виник Львівський міський центр реабілітації. Ці заклади сприяли збільшенню фізичної активності та покращенню здоров'я людей із різними типами нозологій. Згодом вони стали фундаментом для формування національних федерацій із видів спорту для осіб з інвалідністю.

У 1992 році було створено об'єднання громадських організацій осіб з інвалідністю, спрямоване на фізкультурно-спортивну діяльність, яке отримала назву Національний комітет спорту інвалідів України. До складу Комітету увійшли чотири національні федерації спорту осіб з інвалідністю: Всеукраїнська спортивна федерація осіб із порушенням опорно-рухового апарату, Всеукраїнська спортивна федерація осіб із порушенням слуху, Всеукраїнська спортивна федерація осіб із порушенням зору і Всеукраїнська спортивна федерація інвалідів із порушенням розумового та фізичного розвитку. Це об'єднання відіграло важливу роль у подальшому розвитку спорту осіб з інвалідністю в Україні, сприяючи популяризації та організації спортивних змагань і забезпечуючи необхідну підтримку та розвиток спортивного потенціалу цієї групи населення.

Головними завданнями Національного комітету спорту інвалідів України стала координація розвитку паралімпійського та дефлімпійського руху в Україні, керівництво діяльністю всеукраїнських спортивних федерацій і забезпечення підготовки та участі українських спортсменів у змаганнях, що проводяться під егідою міжнародних спортивних організацій.

Національний комітет спорту інвалідів України досі виступає в ролі представника нашої держави в паралімпійському та дефлімпійському міжнародному спортивному русі, крім того,

є представником спільноти осіб з інвалідністю України у вищих органах державної влади, займається розвитком матеріально-технічної бази та сприяє національним спортивним федераціям у проведенні фізкультурно-реабілітаційної та спортивно-масової роботи серед осіб із різними видами порушень, бере участь у процедурі надання всенародним спортивним федераціям осіб з інвалідністю статусу національних [1, с. 18].

З активізацією демократичних процесів після проголошення незалежності та гуманізацією українського суспільства спорт осіб з інвалідністю посів важливе місце в адаптації цієї категорії населення, це знайшло своє відображення у низці законів України та інших державних програмно-нормативних документів 1992–1993 років. Саме в 1992 році було схвалено «Комплексну програму розв'язання проблем інвалідності». У постанові було оголошено намір створити центр спорту осіб з інвалідністю у місті Києві, а також провести дослідження можливостей відкриття подібних обласних центрів по всій країні, здійснити будівництво оздоровчого табору в місті Євпаторії для дітей із порушеннями зору та створити на півдні країни оздоровчо-спортивну базу для тренувальної, змагальної та реабілітаційної діяльності людей з інвалідністю протягом 1993–1994 років.

У 1993 році відповідно до спільного рішення Міністерства України з питань молоді та спорту та Національного комітету спорту інвалідів було створено Український центр фізичної культури і спорту інвалідів під назвою «Інваспорт», який мав на меті розвиток інклюзивного спортивного середовища для осіб з інвалідністю. Паралельно з цим було створено і регіональні центри «Інваспорт». До складу новоствореної організації входили три міські центри, спортивні клуби на громадських засадах та обласні спеціальні дитячо-юнацькі спортивні школи. У цих закладах проводили навчання в спортивних секціях з 10 видів спорту.

Необхідно відзначити, що на той момент «Інваспорт» виступав як унікальна організаційна структура контролю за фізичною культурою та спортом на державному рівні для осіб з інвалідністю, тому її фахівці не мали можливості використовувати закордонний досвід та імплементувати найкращі практики державних установ інших країн у галузі організації спорту для осіб з інвалідністю [2, с. 57].

Спільна праця Національного комітету спорту інвалідів України та мережі центрів «Інваспорт» стала одним із ключових чинників розширення можливостей для осіб з інвалідністю у сфері фізичної культури та спорту в Україні. Однак, як зазначає Б.Г. Кулинич (2020), у практичній реалізації процесу формування системи спорту для осіб з інвалідністю були наявні певні проблеми, пов'язані зі складнощами соціально-економічного та фінансового характеру, а також із відсутністю необхідного досвіду в організації цієї справи.

Наприкінці 1996 року регіональні центри «Інваспорт» уже займалися розвитком 16 різних видів спорту [2, с. 59]. У першому десятиріччі незалежності нашої країни, яке є періодом становлення та розвитку спортивної інфраструктури, спеціалізованих програм підготовки та інших факторів, що впливали на розвиток «Інваспорту», спортсмени з інвалідністю мали наступні результати: у 1993 році національна збірна України вперше взяла участь у Дефлімпійських іграх у місті Софії. Команда складалася з 25 чоловіків і 16 жінок, які загалом отримали 8 нагород, зокрема 2 золоті, 4 срібні та 2 бронзові медалі, посівши 13-те місце в командній першості.

У 1996 році Україна взяла участь у Літніх Паралімпійських іграх у місті Атланті (США). Збірна України у складі 30 спортсменів здобула 7 медалей, включаючи 1 золоту, 4 срібні та 2 бронзові.

У 1997 році на Літніх Дефлімпійських іграх українські спортсмени здобули 20 нагород, включаючи 5 золотих, 10 срібних та 5 бронзових, і встановили чотири світові рекорди. Україна посіла 9-те місце в загальному заліку, а команда збільшилася до 70 спортсменів.

У 1998 році вперше в історії Україна взяла участь у Зимових Паралімпійських іграх у Японії. Команда з 11 спортсменів здобула 9 медалей, включаючи 3 золоті, 2 срібні та 4 бронзові, і посіла 14-те місце в загальному заліку.

У 1999 році наша збірна вперше взяла участь у Зимових Дефлімпійських іграх у місті Давос (Швейцарія). Команда складалася з 7 спортсменів і не посіла призових місць. Того ж року в Україні були проведені Перші Всеукраїнські літні спортивні ігри для осіб з інвалідністю, у яких взяли

участь близько 25 тисяч учасників. У фіналі цих змагань конкурували 1913 спортсменів-інвалідів із різних регіонів України, було проведено змагання з 10 видів спорту [1, с. 102].

На Літніх Паралімпійських іграх 2000 року в Австралії збірна України здобула 37 медалей, включаючи 3 золоті, 20 срібних та 14 бронзових, у порівнянні з 1996 роком виступивши у 5 разів успішніше.

На основі цих даних можна зробити висновок, що успішність українських спортсменів поступово зростала з роками, особливо помітний ріст був з 1997 р. по 2000 р., коли збірна України показала вражаючі результати та здобула значну кількість медалей, що вказує на позитивну динаміку спорту осіб з інвалідністю в період його становлення та розвитку.

З метою сприяння реалізації державної стратегії, спрямованої на покращення здоров'я населення України, Президент України видав указ, яким була затверджена Цільова комплексна програма під назвою «Фізичне виховання – здоров'я нації», виконання якої передбачалося на 1999–2005 роки.

Згідно зі звітом, наданим у комплексній програмі, захворюваність в Україні, зокрема на гіпертонію, стенокардію та інфаркт міокарда, значно зросла. Також зазначається, що майже 90% молоді України – діти, школярі та студенти – мають певні відхилення у стані здоров'я, а значна частина дорослого населення має низький рівень здоров'я.

Основними сферами розвитку фізичної культури та спорту серед осіб з інвалідністю було визначено фізичне виховання, реабілітаційну та фізкультурно-оздоровчу роботу у сфері освіти, а також впровадження занять у виробничу сферу життя. Важливим напрямом було прийнято пристосування програм фізкультурно-оздоровчої та реабілітаційної роботи до потреб осіб з інвалідністю. Крім того, виникла необхідність у створенні єдиної системи підготовки до вищих досягнень у спорті осіб з інвалідністю, покращенні системи підготовки спортивного резерву та підвищенні ефективності роботи спеціальних дитячо-юнацьких закладів для дітей із різними видами порушень.

Згідно з Указом Президента України, виданим у 2003 році, було започатковано відкриття Національного центру паралімпійської та дефлімпійської підготовки в місті Євпаторії [10]. Центр спеціалізувався на проведенні фізкультурно-спортивної реабілітації та покращенні здоров'я людей із різними видами порушень.

Національний центр має вражаючу спортивну інфраструктуру, тому він був одним з основних місць проведення різних міжнародних і національних спортивних змагань, навчально-тренувальних зборів і реабілітаційних заходів. Одним з основних завдань цього центру була підготовка спортсменів для участі у Всесвітніх іграх, чемпіонатах Європи та світу, всеукраїнських змаганнях, чемпіонатах України та міжнародних турнірах. Центр організовував рекреаційні збори для спортсменів з інвалідністю та осіб із серйозними ушкодженнями системи опорно-рухового, зорового та слухового апаратів [9, с. 1–2].

За даними звіту за 2004 рік, система «Інваспорт» уже мала значну розвинуту інфраструктуру. У складі цієї системи налічувалося 27 центрів на регіональному рівні та 76 окремих відділень, розташованих у обласних центрах і таких великих містах, як Київ і Севастополь. Крім того, система включала 2 ДЮСШ та 135 фізкультурно-оздоровчих клубів. Для підтримки та поліпшення роботи спортивних шкіл для дітей з інвалідністю було створено 147 спеціалізованих секцій для формування паралімпійського та дефлімпійського резерву на базі 84 спеціальних шкіл-інтернатів. Ці дані свідчать про активний розвиток і розширення системи «Інваспорт» і підкреслюють зусилля, спрямовані на створення сприятливих умов для підготовки спортивних талантів серед дітей з інвалідністю.

Відповідно до Указу Президента України у 2006 році Національний комітет спорту інвалідів України заснував підприємство під назвою «Західний реабілітаційно-спортивний центр». Цей центр став частиною Національного комітету спорту інвалідів України з метою розвитку та забезпечення реабілітаційно-спортивних послуг для широких верств населення.

Західний центр є унікальним об'єктом із реабілітації осіб з інвалідністю та їх успішної адаптації. Він виконує державні програми, визначені законами України та Конвенцією ООН

про права осіб з інвалідністю. За міжнародними стандартами цей центр є одним із найкращих у світі у сфері реабілітації осіб з інвалідністю та підготовки їх до незалежного життя. Він виконує роль другого головного спортивного центру для тренування національних збірних команд України з паралімпійського та дефлімпійського спорту. Центр також приймає навчально-тренувальні збори та змагання здорових спортсменів із лижних гонок та біатлону. Він має сертифіковану Міжнародною федерацією лижного спорту сучасну спортивну інфраструктуру, що дозволяє проводити міжнародні змагання.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України цей центр включений до Переліку закладів фізичної культури і спорту зі статусом бази олімпійської та паралімпійської підготовки. Починаючи з 2010 року, центр спрямовує свої зусилля на використання фізичної культури та спорту як засобу поліпшення функціональних можливостей, підвищення якості життя та забезпечення якісного відновлення осіб з інвалідністю.

Указ Президента України «Про державні стипендії чемпіонам і призерам Олімпійських, Паралімпійських та Дефлімпійських ігор» від 2011 року надав спортсменам, які досягли чемпіонського або призового результату у складі національної збірної команди України на Олімпійських іграх та Іграх осіб з інвалідністю, державні стипендії. Це є одним із показників рівності в правах олімпійців та паралімпійців.

У 2014 році Міністерство молоді та спорту України разом із Міністерством соціальної політики України зареєструвало наказ «Про проведення Всеукраїнської спартакіади «Повір у себе», участь у якій беруть діти з інвалідністю. Ця спартакіада спрямована на сприяння фізичному, психологічному та соціальному розвитку дітей із різними видами порушень. Головною метою заходу є стимулювання активності та самореалізації дітей з інвалідністю через спортивні змагання. Це допомагає дітям покращувати свої фізичні можливості, розвивати спортивні навички, підвищувати самооцінку та віру у свої сили. Крім того, спартакіада надає можливість дітям з інвалідністю об'єднатися, спілкуватися та встановлювати нові дружні стосунки. Організаторами спартакіади «Повір у себе» є спортивні та громадські організації, державні установи та благодійні фонди, які сприяють розвитку спорту серед дітей з інвалідністю. Вони забезпечують відповідність інфраструктури – спортивні майданчики, екіпірування – і надають організаційну підтримку змагань.

Аналіз періоду з 2001 по 2013 роки показав, що в цей час спортивна інфраструктура включала два реабілітаційно-спортивні центри з відповідним устаткуванням та фахівцями, а програми підготовки продовжували розвиватися та вдосконалюватися.

У 2001 році в Римі відбулися Літні Дефлімпійські ігри. Українська збірна здобула 32 медалі, зокрема 12 золотих, 12 срібних і 10 бронзових, і встановила 4 світові рекорди. Вона посіла 4-те місце в загальному заліку, у складі команди було 106 спортсменів.

У 2002 році Україна взяла участь у Зимових Паралімпійських іграх у Солт-Лейк-Сіті (США). Збірна України здобула 12 медалей (6 срібних та 6 бронзових) і посіла 18-е місце в загальному заліку.

У 2003 році на Зимових Дефлімпійських іграх у Швеції українські спортсмени отримали єдину нагороду – срібну медаль у естафеті.

На Літніх Паралімпійських іграх 2004 року в Афінах (Греція) українська збірна виборола 55 медалей, зокрема 24 золоті, 12 срібних та 19 бронзових.

У 2005 році на Літніх Дефлімпійських іграх у Мельбурні та Баллараті (Австралія) українська команда здобула 52 медалі: 21 золоту, 17 срібних та 14 бронзових, посівши перше місце в командному заліку.

У 2007 році на Зимових Дефлімпійських іграх у Солт-Лейк-Сіті (США) українські спортсмени отримали 7 винагород – 4 срібних та 3 бронзових.

Українська команда на Літніх Паралімпійських іграх 2008 року, що відбувалися в Китаї, виборола 74 нагороди: 24 золоті, 18 срібних та 32 бронзові. Цей результат забезпечив команді четверте місце.

У 2009 році на Літніх Дефлімпійських іграх у Тайпеї (Тайвань) українська збірна команда отримала 67 медалей – 20 золотих, 22 срібних та 25 бронзових, посівши друге місце.

У 2010 році на Зимових Паралімпійських іграх у Ванкувері (Канада) українські спортсмени здобули 19 медалей – 5 золотих, 8 срібних та 6 бронзових, посівши п'яте місце.

У 2012 році на Літніх Паралімпійських іграх у Лондоні українські спортсмени отримали 84 медалі – 32 золоті, 24 срібні та 28 бронзових.

У 2013 році на Літніх Дефлімпійських іграх у Софії та Правеці (Болгарія) українська збірна здобула 88 медалей – 21 золоту, 30 срібних та 37 бронзових, посівши друге місце.

За період з 2001 по 2013 роки було зафіксовано зростання кількості призових місць. Варто зазначити, що успішність українських спортсменів на Зимових Паралімпійських та Дефлімпійських іграх була менш помітною порівняно з літніми. Це може бути пов'язано з меншою популярністю та недостатнім матеріально-технічним розвитком зимових видів спорту в Україні порівняно з літніми. Істотний ріст кількості медалей було зафіксовано у 2012 році на Літніх Паралімпійських іграх у Лондоні. Це може бути пов'язано зі зміцненням спортивної бази за рахунок роботи реабілітаційно-спортивних центрів або використанням нових стратегій і технологій тренувань.

Внаслідок початку російсько-української війни через те, що було здійснено захоплення Національного центру в Криму, єдиним реабілітаційно-спортивним центром паралімпійської та дефлімпійської підготовки залишився Західний реабілітаційно-спортивний центр. Відтоді однією з найважливіших функцій цього закладу, нарівні з тренуванням паралімпійців та дефлімпійців, є організація реабілітаційно-спортивних заходів для осіб, які брали участь у бойових діях та отримали поранення чи інвалідність під час антитерористичної операції на сході України з 2014 року.

Також із 2016 року в рамках Програми активної реабілітації «Повернення до життя» проводиться реабілітація військовослужбовців та іншого персоналу, які постраждали внаслідок бойових дій. Програма була розрахована на два роки та передбачала проведення 17 змін таборів з активної реабілітації на території центру. Так, у 2016 році на базі Західного реабілітаційно-спортивного центру було проведено різноманітні реабілітаційно-спортивні збори та оздоровчі табори, у яких взяло участь багато осіб з інвалідністю та постраждалих внаслідок важких поранень [10].

У березні 2017 року Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова, яка схвалила «Державну цільову соціальну програму розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року». Головною метою цієї Програми є визнання фізичної культури та спорту основними складовими здорового способу життя. Програма спрямована на запобігання захворюванням, формування гуманістичних цінностей, створення умов для гармонійного розвитку особистості, культивування патріотичних почуттів у громадян і створення позитивного іміджу держави на міжнародній арені. Програма розрахована на впровадження комплексних заходів і стратегій для сприяння фізичному розвитку населення, підвищення його якості життя й популяризації України як важливого гравця в глобальній спортивній спільноті [7, с. 2–3].

Стратегічним результатом впровадження програми протягом періоду з 2017 по 2024 роки є створення умов для соціальної адаптації та реабілітації осіб із різними видами порушень. З метою досягнення цієї мети заплановано проведення 8102 заходів, у яких братимуть участь особи з інвалідністю. Також передбачається облаштування 1732 спортивних споруд із безперешкодним доступом для осіб з інвалідністю та ветеранів спорту. З метою забезпечення фізичної активності осіб з інвалідністю прогнозується створення 40 центрів фізичної культури та спорту для цільової групи. Крім того, планується залучення 34730 осіб до участі в щорічній дитячій спартакіаді «Повір у себе», спрямованій на дітей з інвалідністю. Для підтримки та підготовки спортсменів з інвалідністю передбачається формування команд національних збірних із видів спорту зі штатним складом у 691 одиницю. Ці цифри відображають зобов'язання програми щодо покращення стану фізичної культури та спорту серед осіб з інвалідністю та наголошують на важливості інклюзивності та підтримки для досягнення успіху цільових груп [7, с. 4–12].

Станом на 2017 рік структура закладів фізичної культури та спорту для інвалідів «Інваспорт» включала наступні елементи: 25 регіональних центрів, 3 міські центри, 2 районні центри, 106 клубів, 24 спортивні школи для дітей та юнацтва з інвалідністю, 2 спеціалізовані

дитячо-юнацькі школи паралімпійського та дефлімпійського резерву. Крім того, було відкрито 7 відділень для проведення спортивних занять з інвалідами в дитячо-юнацьких спортивних школах. Ці відділення дозволяють дітям з інвалідністю займатись фізичною культурою та спортом разом зі своїми здоровими однолітками [5, с. 1]. Цього року в Україні було впроваджено різні заходи щодо фізкультурно-реабілітаційної та спортивної роботи, які охопили близько 40 тисяч осіб з інвалідністю та були спрямовані на культивування та розвиток 40 видів спорту серед різних категорій осіб з інвалідністю [5, с. 2]. У дитячо-юнацьких спортивних школах для інвалідів та їх філіях фізкультурно-спортивними заняттями на 2017 рік було зайнято понад 5 тисяч дітей-інвалідів. Із цієї кількості понад 2 тисячі осіб мають порушення слуху, більше 600 осіб – порушення зору, майже 2 тисячі осіб – проблеми з опорно-руховим апаратом, а понад 700 осіб – порушення розумового та фізичного розвитку [5, с. 2].

Сумська область досі залишалася єдиним регіоном, де протягом тривалого періоду не було засновано дитячо-юнацьку спортивну школу для дітей з інвалідністю. 1 січня 2017 року було прийнято рішення про створення Сумської обласної дитячо-юнацької спортивної школи інвалідів «Інваспорт», яка почала функціонувати з 2018 року [5, с. 2].

Упродовж 2017 року на регіональному рівні 318 видатних спортсменів і тренерів з інвалідністю були визнані за їхні спортивні досягнення. Вони отримали обласні, міські та районні стипендії. Поруч із тим 282 спортсмени з інвалідністю та їхні тренери отримали одноразові грошові виплати або матеріальну допомогу в якості підтримки [5, с. 6].

Станом на 1 січня 2018 року загальна кількість спортсменів з інвалідністю, які представляють національні збірні команди України з різних видів спорту, становить 1171 особу. Із цієї загальної кількості спортсменів 719 осіб утворюють основний склад, 300 осіб включені до списку кандидатів, а 152 особи віднесені до резервного складу команди [5, с. 3].

Продовжується праця щодо розширення та розвитку Західного реабілітаційно-спортивного центру з метою створення спортивного об'єкта, що відповідає всім міжнародним стандартам.

Упродовж 2019 року в Україні близько 40 тисяч осіб з інвалідністю було охоплено різноманітними видами фізкультурно-реабілітаційної та спортивної діяльності. Популярністю користується 76 видів спорту [6, с. 1].

За звітом на 2019 рік у дитячо-юнацьких спортивних школах для дітей з інвалідністю роботу з фізкультури, спорту та реабілітації здійснювали 512 тренерів-викладачів, це більше порівняно з 2018 роком, коли їх було 499. Загалом серед цих тренерів-викладачів 210 осіб є штатними співробітниками, що також відображає збільшення кількості штатних кадрів порівняно з 207 у 2018 році. Це свідчить про поступове зростання кадрового потенціалу у сфері фізкультурно-спортивної та реабілітаційної роботи для дітей з інвалідністю [6, с. 2].

Станом на 1 січня 2019 року загальна кількість спортсменів з інвалідністю, що представляють національні збірні команди України з різних видів спорту, складає 1453 особи. Із цієї загальної кількості 799 спортсменів увійшли до основного складу команди, 364 були у складі кандидатів, а 290 – у резервному складі збірних команд [6, с. 3].

Протягом 2019 року українські спортсмени з паралімпійського та дефлімпійського спорту взяли участь у 118 національних спортивних змаганнях та 300 тренувальних і навчальних зборах, які відбувалися на території України, а також відвідали 92 навчально-тренувальні збори за кордоном. Крім того, вони брали участь у 142 міжнародних змаганнях, які проводилися як в Україні, так і за її межами [6, с. 3].

На регіональному рівні протягом 2019 року визначні спортсмени та наставники в різних паралімпійських і дефлімпійських дисциплінах отримали визнання за спортивні досягнення. Загалом було нараховано 312 стипендій, із яких 180 отримали обласні стипендіати, 131 – міські стипендіати. Крім того, було виплачено 1207 грошових премій за досягнення у спорті [6, с. 7].

Станом на 2023 рік до структури системи «Інваспорт» входять: 1 український центр з фізичної культури і спорту осіб з інвалідністю, 1 міський центр, 24 регіональні центри, 26 дитячо-юнацьких спортивних шкіл, 1 спеціалізована дитячо-юнацька школа паралімпійського та дефлімпійського резерву, 1 комплексна дитячо-юнацька спортивна школа для осіб з інвалідністю.

Результати спортсменів з інвалідністю за період з 2014 по 2023 роки мають особливе значення для аналізу тому, що сповнені випробуваннями та викликами для спортивної спільноти осіб з інвалідністю України.

Зимові Паралімпійські ігри 2014 року відбулися в Сочі (Росія). Українська збірна взяла участь у змаганнях. Вона складалася з 23 спортсменів, які виступали в трьох видах спорту. Під час ігор були заборонені політичні протести, але українські атлети провели символічні акції протесту, не беручи участі в параді націй і приховуючи медалі під час нагородження. Збірна України виборола 7 медалей – 4 срібні та 3 бронзові.

У 2015 році відбулися Зимові Дефлімпійські ігри в Ханті-Мансійську та Магнітогорську (Росія). Українська збірна складалася з 20 спортсменів і здобула 7 медалей – 4 срібні та 3 бронзові, посівши 9-те місце в загальнокомандному заліку.

У 2016 році проводилися Літні Паралімпійські ігри в Ріо-де-Жанейро (Бразилія). 172 паралімпійці представляли Україну в 15 видах спорту. Збірна виборола 117 нагород: 41 золоту, 37 срібних та 39 бронзових.

У 2017 році відбулися XXIII Літні Дефлімпійські ігри в Самсуні (Туреччина). Українська збірна, що налічувала 217 атлетів, здобула 99 медалей – 21 золоту, 42 срібних та 36 бронзових, і посіла друге місце в загальнокомандному заліку.

У 2018 році українська збірна взяла участь у Зимових Паралімпійських іграх у Пхенчхані (Південна Корея). Українська збірна складалася з 22 спортсменів, які здобули 22 медалі – 7 золотих, 7 срібних та 8 бронзових.

У 2019 році відбулися Зимові Дефлімпійські ігри в Італії. Українська збірна складалася з 34 спортсменів, які вибороли 10 медалей – 3 золотих, 3 срібних та 4 бронзових.

У 2020 році відбулися Літні Паралімпійські ігри в Токіо (Японія). Українська збірна складалася з 138 паралімпійців, які здобули 98 медалей – 24 золоті, 47 срібних та 27 бронзових – і посіла шосте місце в загальнокомандному заліку.

У 2021 році відбулися Літні Дефлімпійські ігри в Кашіас-ду-Сул (Бразилія). Українська збірна заробила 138 медалей – 62 золоті, 38 срібних та 38 бронзових – і посіла перше місце в командному заліку.

Успішність українських спортсменів на зимових змаганнях залишається меншою порівняно з літніми, винятком є Зимові Паралімпійські ігри 2022 року в Пекіні, де збірна команда складалася з 20 спортсменів, які здобули 2 золоті, 4 срібні та 5 бронзових нагород, посівши друге місце в загальнокомандному заліку.

За період з 2014 по 2023 роки українські спортсмени продемонстрували стабільність своїх досягнень на Паралімпійських і Дефлімпійських іграх, де у всіх запланованих змаганнях команда України взяла участь, незважаючи на складні обставини, зокрема політичну ситуацію та війну.

Висновки. Аналіз літературних джерел і документальних матеріалів показав, що наукові дослідження проводяться в різних аспектах спортивного руху інвалідів, що значно розширює можливості для реалізації ідеї всебічного розвитку осіб з інвалідністю, становлення цього виду спортивної діяльності пріоритетним напрямком розвитку українського суспільства протягом років незалежності. Проте, спостерігається відсутність комплексного теоретичного та практичного обґрунтування проблем історичних, організаційних, педагогічних аспектів фізкультурно-спортивної роботи з особами з інвалідністю, їх недостатня вивченість, не виявлено робіт, що вміщують дослідження олімпійського руху інвалідів як комплексного явища, практично відсутні узагальнювальні інформаційні джерела щодо спорту інвалідів як складової міжнародного олімпійського руху.

Аналіз співвідношення кількості учасників змагань серед спортсменів з інвалідністю, динаміки результативності змагальної діяльності спортсменів, становлення та розвитку спорту осіб з інвалідністю, факторів впливу на нього за роки незалежності України дозволив обґрунтувати відокремлення трьох етапів (1991–2000 рр., 2001–2013 рр. та 2014–2023 рр.) розвитку дефлімпійського та паралімпійського спорту, які були обумовлені як політичними, так і соціальними чинниками.

Проаналізовано та здійснено систематизацію та узагальнення історичного досвіду теоретико-методичних аспектів розвитку спорту осіб з інвалідністю протягом років незалежності України. Виявлено фактори, що впливають на спортивні досягнення, такі як наявність матеріальної бази, системи державного регулювання та підтримки, доступ до спеціалізованих медичних і реабілітаційних послуг. Було визначено поступове покращення тренувальних і змагальних умов спортсменів з інвалідністю, включаючи збільшення кількості доступних видів спорту та підтримку з боку держави. Також виявлено чинники, що заважають повному розвитку спорту осіб з інвалідністю, такі як недостатня фінансова підтримка та відсутність спеціальних баз тренування.

Проведене дослідження свідчить, що в Україні приділяється значна увага розвитку фізичної культури та спорту серед осіб з інвалідністю. Цілеспрямована діяльність щодо створення спеціалізованих навчальних закладів, організація спартакіад і реабілітаційно-спортивних програм, спрямована на покращення якості життя, соціальну адаптацію та фізичний розвиток цієї групи населення. Національний комітет спорту інвалідів України відіграє важливу роль у координації та підтримці розвитку інваспорту, сприяючи участі спортсменів-інвалідів у міжнародних змаганнях. Програми та ініціативи, спрямовані на розвиток фізичної культури та спорту для осіб з вадами фізичного та розумового розвитку, стабільні результати спортсменів свідчать про успішний вектор розвитку спорту осіб з інвалідністю в Україні.

Література:

1. Бріскін Ю.А. Організаційні основи паралімпійського спорту : навчальний посібник. Львів : «Кобзар», 2004. 180 с. : іл.
2. Кулинич Б.Г. Витоки паралімпійського руху в Україні. Гуманітарний вісник : зб. наук. праць. Том 33. Черкаси : ЧДТУ, 2020. С. 54–66.
3. Передерій А.В., Розторгуй М.С. Теоретико-методичні підходи до періодизації багаторічної підготовки спортсменів у адаптивному спорті. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2016. № 1. С. 91–95.
4. Розторгуй М.С., Передерій А.В., Бріскін Ю.А. Структура нозологічно-орієнтованої програми підготовки пауерліфтерів з вадами зору на етапі початкової підготовки. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2019. Т. 4. № 3(19). С. 64–70.
5. Звіт про роботу Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» за 2017 рік. *Міністерство молоді та спорту України* : вебсайт. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Invasport/Rezultaty_dijalnosti/2017.pdf (дата звернення: 07.07.2023).
6. Звіт про роботу Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» за 2019 рік. *Міністерство молоді та спорту України* : веб-сайт. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Invasport/Rezultaty_dijalnosti/2019.pdf (дата звернення: 07.07.2023).
7. Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року : постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 р. № 115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.07.2023).
8. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 2–3. Ст. 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15/ed20051006#Text> (дата звернення: 07.07.2023).
9. Про розвиток та підтримку паралімпійського руху в Україні : Указ Президента України від 21.10.2005 р. № 1505/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1059/2001#Text> (дата звернення: 07.07.2023).
10. Західний реабілітаційно-спортивний центр Національного комітету спорту інвалідів України. Міністерство молоді та спорту України : вебсайт. URL: <https://mms.gov.ua/invasport/reabilitacijno-sportivni-centri/zahidnij-reabilitacijno-sportivnij-centr-nacionalnogo-komitetu-sportu-invalidiv-ukrayini> (дата звернення: 07.07.2023).

References:

1. Briskin, Yu.A. (2004). *Orhanizatsiyini osnovy Paralimpiyskoho sportu [Organizational foundations of Paralympic sports]*. Lviv: "Kobzar", 180 s., il. [in Ukrainian].

2. Kulynych, B.H. (2020). Vytoky paralimpiyskoho rukhu v Ukraini [The origins of the Paralympic movement in Ukraine]. *Humanitarnyy visnyk: zb. nauk. prats'*, № 33, pp. 54–66. Cherkasy: CDTU [in Ukrainian].

3. Perederiy, A.V., & Roztorhuy, M.S. (2016). Teoretyko-metodychni pidkhody do periyodizatsiyi bahatorichnoyi pidhotovky sportsmeniv u adaptivnomu sporti [Theoretical and methodological approaches to the periodization of multi-year training of athletes in adaptive sports]. *Sportyvnyi visnyk Prydniprov'ya*, № 1, pp. 91–95 [in Ukrainian].

4. Roztorhuy, M.S., Perederiy, A.V., & Briskin, Yu.A. (2019). Struktura nozlohichno-oryentovanoi programi pidgotovki pauerlifteriv z vadamy zoru na etapi pochatkovoyi pidgotovki [The structure of the nosologically-oriented training program for visually impaired powerlifters at the stage of initial training]. *Ukrayinskyy zhurnal medytsyny, biolohiyi ta sportu*, № 4(3), pp. 64–70 [in Ukrainian].

5. Zvit pro robotu Ukrayinskoho tsentru z fizychnoyi kultury i sportu invalidiv "Invassport" za 2017 rik [Report on the work of the Ukrainian Center for Physical Culture and Sports of the Disabled "Invasport" for 2017]. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrayiny. *mms.gov.ua*. Retrieved from: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Invasport/Rezultaty_dijalnosti/2017.pdf (Accessed on July 7, 2023) [in Ukrainian].

6. Zvit pro robotu Ukrayinskoho tsentru z fizychnoyi kultury i sportu invalidiv "Invassport" za 2019 rik [Report on the work of the Ukrainian Center for Physical Culture and Sports of the Disabled "Invasport" for 2019]. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrayiny. *mms.gov.ua*. Retrieved from: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Invasport/Rezultaty_dijalnosti/2019.pdf (Accessed on July 7, 2023) [in Ukrainian].

7. On Approval of the State Targeted Social Program for the Development of Physical Culture and Sports for the period up to 2024: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 115 (2017, March 01). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF#Text> (Accessed on July 7, 2023) [in Ukrainian].

8. Pro reabilitatsiyu osib z invalidnistyu v Ukraini: Zakon Ukrayiny (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 2006, № 2–3, st. 36). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15/ed20051006#Text> (Accessed on July 7, 2023) [in Ukrainian].

9. On the Development and Support of the Paralympic Movement in Ukraine: Presidential Decree № 1505/2005 (2005, October 21). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1059/2001#Text> (Accessed on July 7, 2023) [in Ukrainian].

10. Western Rehabilitation and Sports Center of the National Committee of Sports for Persons with Disabilities of Ukraine. Ministry of Youth and Sports of Ukraine: website. *mms.gov.ua*. Retrieved from: <https://mms.gov.ua/invasport/reabilitacijno-sportivni-centri/zahidnij-reabilitacijno-sportivnij-centr-nacionalnogo-komitetu-sportu-invalidiv-ukrayini> (Accessed on July 7, 2023) [in Ukrainian].

**Drazina (Dolhiier) Yevdokiia, Dzhurynskiy Petro,
Nastachenko Daria, Ihnatenko Suzanna**

HISTORICAL-RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF SPORTS FOR PERSONS WITH DISABILITIES DURING THE YEARS OF UKRAINE'S INDEPENDENCE

The article deals with a historical and retrospective analysis based on the data of modern scientific research on the formation and development of sports for people with disabilities during the years of Ukraine's independence. In today's conditions, as a result of Russia's full-scale war against Ukraine, there is a significant increase in the number of people with disabilities, and the problem of increasing attention to this category of citizens is becoming especially urgent. The purpose of the work is to analyze, systematize and generalize the historical experience of the development of sports of persons with disabilities during the years of independence of Ukraine. To solve the set goal, the following research methods were used: historical-pedagogical methods (historical-logical, concrete-historical, retrospective) and methods of theoretical analysis of scientific and methodological literature: search-bibliographic, chronological, reconstruction, apperception, aspectual, system-functional and conceptual.

The analysis of literary sources and documentary materials showed that scientific research is being conducted in various aspects of the sports movement of disabled people, which significantly expands the possibilities for realizing the idea of comprehensive development of people with disabilities, making this type of sports activity a priority direction of the development of Ukrainian society during the years of independence. By determining the ratio of the number of participants in competitions among athletes with disabilities, the dynamics of the effectiveness of the competitive activity of athletes, factors affecting it during the years of independence of Ukraine, the separation of three stages (1991–2000, 2001–2013 and 2014–2023 yr.) of the development of the Olympic and Paralympic sports, which were determined by both political and social factors. The systematization and generalization of the historical experience of the development of sports of persons with disabilities during the years of Ukraine's independence was analyzed and carried out. Gradual improvement of training and competition conditions for athletes with disabilities was identified, including an increase in the number of accessible sports and support from the state. Also, factors hindering the development of sports for persons with disabilities were identified, such as insufficient financial support and lack of special training bases. The conducted research showed that programs and initiatives aimed at the development of physical culture and sports for people with physical and mental disabilities, stable results of athletes, testify to the successful vector of the development of sports for people with disabilities in Ukraine.

Key words: *persons with disabilities, sport, invasport, Paralympic Games, Deflympic Games.*